

Edhem ELDEM***Röportaj:** Y. Doğan Çetinkaya**Tarih:** 24 Aralık 2007 Tarihi saat 14.30**Yer:** Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü**Kayıt Çözümleme:** Çiğdem Billur

Y.Doğan ÇETİNKAYA: İsterseniz çok genel bir soru ile başlayalım, tarih yazımında 1908 Devrimi veya İkinci Meşrutiyet'in İlanı olarak adlandırılan olgu nasıl ortaya çıkıyor?

Edhem ELDEM: Açıkçası önce kendimi biraz temize çıkarmak için bu konunun uzmanı olmadığımı, hatta bu dönem ile ilgili konuşurken rahatsızlık hissettiğimi itiraf etmeliyim. Ben daha çok kendimi daha rahat hissettiğim *Ancient Regime* üzerinde çalışıyorum. 1908- 1913 arası dönem son derece de sallantılı, istikrarsız ve uçtan uca savrulan bir dönemdi. Dolayısıyla 1908'i ele aldığımızda söyledikleriniz iki sene sonrası için geçerli olmaktan çıkabildiği için kavranması ve elde tutulması çok zor bir dönem gibi geliyor bana. O bakımdan hani Osmanlı tarihçileri için zor bir dönem olduğunu ve belki de o sebeple daha çok 1908'e aşağıdan değil yukarıdan veya sonrasında bakıldığını ve işte Cumhuriyet ile devamlılık veya devamsızlık sorunsalı etrafından bakıldığını ve dolayısıyla 1908'in bir şekilde o kurgunun parçası olarak edilgen veya bağlı bir değişken haline gelmesi sorunu var "*depended variable*" manasında. O da belki 1908'i anlamayı zorlaştıran bir şey olabilir. Filvaki tarihçilikte hep kaçınılmaz bir şey bu. Filmin sonunu bildiğiniz için bir yerden bakıyorsunuz geriye doğru. Bakıyorsunuz ama bu dönemi, özellikle bu kadar kısa ve sallantılı bir dönemi, anlamakta bence çok büyük problemler yaratan bir şey. Şimdi Türkiye'de üstelik hani Türkiye'nin, kendi historiografik kaygılarında ve ivmelerinde sallantılar olduğu için işte bir İttihatçının "tü kaka" edildiği bir dönemden artık gittikçe, "Osmanlı olsun ne olursa olsun" her şeyin kabul edildiği ve içselleştirildiği bir döneme doğru gidildiği için zaman içinde de 1908'i kavrama şeklimizin çok değiştiğini hissediyorum. Bu da çok negatif bir şey açıkçası. Yani, 1908 bir devrim midir? Galiba devrim olduğunu inkâr etmek çok zor. Eninde sonunda *revolüsyoner* bir şeydir. Devrim kelimesinin bile bizde daha sonra başka bir kontekste üretilmiş olması hani nerdeyse ihtilal deseniz başka bir anlama gelecek olan *historiografik* bir muğlâklığımız var. Dolayısıyla eğer devrimi sadece bir *revolüsyon* ya da *revolüsyoner* bir hareketin karşılığı olarak alırsak 1908'in bir devrim olduğunu inkâr etmenin pek imkânı yok. Üstelik kimine göre 1880'lere kadar uzanan daha çok yoğun bir şekilde 1890'lardan 1900'lerden itibaren özellikle yurtdışında ama yurtiçinde de böyle kaynayan bir düşünce, hareket, muhalefet ortamının buna hazırladığı, dolayısıyla yavaş yavaş pişen ve birden parlayan bir hareket olduğunu ve bu bakımdan eğer devrimle kasıt ıslahatsa veya ne olabilir evet ıslahat ise ıslahat kategorisine değil devrim kategorisine, ihtilal kategorisine girdiğini gerçi kabul etmek gerekir.

* Prof.Dr., Boğaziçi Üniversitesi, Tarih Bölümü

Bu bağlamda özelliklerinin altını biraz daha iyi çizebilmek veya analiz edebilmek için 1908’i I. Meşrutiyet ile karşılaştırabilir miyiz?

Birinci Meşrutiyet daha az *revolüsyoner*, daha kurumsal, daha sistemin içinden. Galiba profillerde çok farklı yani *Genç Osmanlı* veya Osmanlı muhalefeti bildiğimiz 1860’lardan itibaren ortaya çıkan, bunun büyük bir kısmının aslında sistemin içinden çıktığı ve dolayısıyla yeni bir sınıf ya da yeni bir klik vesaire olarak değerlendirilmesinin zor olduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla 1876 aslında *Tanzimat*’la başlayan sürecin nerdeyse bir tekâmülü sayılabilecek derecede olağan bir gidişatın, her ne kadar sonra tamam *Hamit*’in yaptıklarıyla bu şey oluyorsa da... *Hamit*’in bir bakıma 1876’yı hiçbir zaman inkâr etmemiş olması, anayasayı askıya alması. Dolayısıyla *Hamit*’in bence çok ilginç şeylerinden biri 1908’i söylemede sahiplenmeye içermeye çalışması. Bir şekilde kendini kurtarmak için “zaten benim zamanında tesis ettiğim bir şeydir” açıklaması ve sahip çıkmaya çalışması da aslında buna işaret eder. Birinci meşrutiyeti daha bir *Tanzimat*’ın devamlılığı yani hem kadroları açısından... Birinci meşrutiyetin baş mimarlarından birisi olarak *Mithat Paşa*’yı aldığımız takdirde *Mithat Paşa* formasyonu vesairesin açısından Tanzimat bürokratlarından çok farklı bir insan değil. Aksine onlarla epey haşır neşir olan ve dolayısıyla Tanzimat’ı normal kurgusunun gereken bir üst aşamasına kadar götürmeye kararlı tipik bir Tanzimat bürokrati denebilecek bir insandı. Etrafındaki, çevresindekilerin birçoğu da bu şekilde dolayısıyla oysa 1908’i yapanlar yeni insanlar. Bir bakıma ilginç bir şey. Bunlar *Mekteb-i Harbiye*’nin yani Tanzimat’ın kurduğu yeni bir müessesenin ürünüler. Yani bir bakıma Tanzimat kendisini yok edecek olan yeni bir sınıf demek zor ama hiçten var olmuş yarı bürokratik, yarı aristokratik, kendi içinde kendini üreten bir sınıftan farklı, sıfırdan yetişen, tamamen o yeni imkânı yani *Mekteb-i Harbiye* gibi eşitlikçi diyebileceğimiz türden imkândan yararlanıp bir yere gelen genç subaylardı. Bu çok farklı bir profil. O bence bir kere çok önemli, çok temel bir fark ikisi arasında. Her ne kadar tamam 1908’den sonra bazı eski dönem veya devri sabık bürokratları, devam etmeyi başarmış bir dereceye kadar olsalar bile bu kadroların aslında yepyeni olduğunu söylemek mümkün.

1908’de etkin olan siyasi ve toplumsal aktörler hakkında ne düşünüyorsunuz?

Şimdi siyasi aktörler daha çok bu anlatım yeni bir şey. Toplumsal aktörlere gelince şimdi 1876’nın belki devrimci veya radikal sayılabilecek bir şeyi gayrimüslim cemaatin/cemaatlerin doğrudan doğruya parlamento yoluyla o zamana kadar elde edemedikleri türden bir siyasi iktidar mecrasına ulaşmış olmalarıdır. 1908 de büyük ölçüde bunu yapıyor yani sanki sil baştan 1876’da *aboard* eden, yani ölü doğan bir yaygınlaşma şeyidir. Fakat sanki tekrar yapıyormuş gibi o açıdan hep anlatılan dağda veya köprü üzerinde papazlarla imamların sarılması vesaire o inançlar 1876 içinde de vardır. Orda bir devamlılık söz konusu olabilir ama sanıyorum toplumsal şeyin ötesinde siyasi aktörlerin bu kadar farklı olması bu şeyi... Bir de yani otuz sene gibi bir dönem aradan geçmiş olması bütün muhalefeti çok farklı, daha eksen, daha radikal şeylere götürebiliyor. Dolayısıyla 1876 eninde sonunda bir nerdeyse ideolojisiz ama parlamenter sistem sayesinde yeni bir kurgu getiren bir hareketken, öbürü çok ideolojili ya da ideolojik boyutu çok kuvvetli olan bir değişim getiriyor ki

onu zaten kendi yok oluşunu, kendi felaketini, felakete dönüşmesini içinde taşıyan bir şeydi 1876 da olmayan bir şey.

23 Temmuz 1908'den sonraki aylar grevlerle, çok farklı siyasal eylemlerle geçen kaotik bir dönem. Osmanlı tarihinde erken Moderniteden itibaren baktığımız zaman 1908 ile karşılaştırabileceğimiz böyle dönemler var mı? Çalkantılı; siyasal ve toplumsal olayların art arda geldiği ve çok net de bir toplumsal grubun hâkim olamadığı bir dönem?

Yani o tür dönemler olduğu muhakkak yani bunlara 18.yüzyılda da 17.yüzyılda da rastlıyorsunuz. *Patrona Halil* ve sonrası gibi. Ama bunlar pre-modern türden istikrarsız dönemlerdir ve genellikle *ancient regime*'in kendi mantığında çözülürler. Oysa burada olanlar hakikaten yeni türden ve belki de çözülememesinin sebebi yeni türden olması ve dolayısıyla devletin de toplumun da bunlarla başa çıkmak için mücehhez olmamasından kaynaklanıyor olabilir. 1908 hakikaten bir *eforya* içinde bir sarhoşluk içinde yaşanıyor. Ama dediğim gibi ben hiçbir zaman doğrudan doğruya 1908 ile ilgilenmedim. Yalnızca 1908'e *Toplumsal Tarih*'e ayda bir hazırladığım *Illustration* dergisinden alıntılarla ve Osmanlı Bankasının kendi hikâyesinden, dolayısıyla yan veya dış kaynaklardan baktım. Her iki tarafta da yani dış basın diyebileceğimiz basın veya ağırlıklı olarak Fransız ve İngiliz iktidarların kontrol ettiği bir bankanın kaynakları. İkisi de 1908'i aslında son derece pozitif, ufuk açıcı ve istikbal vaat edici bir hareket olarak gözlemliyorlar. O ilginç bir fenomen çünkü geriye baktığımızda hiç de öyle olmadığı ortaya çıkar ve anlaşılıyor ki mesela *Osmanlı Bankası* kadar muhafazakar, politik risk almak konusunda bu kadar muhafazakar bir banka, devamlı Paris'e ve Londra'ya mesajlar yollayıp "*Aman! şu Türklerin önünü açalım, krediyse, kredi*" yani desteklemek niyetindediler. Keza bu basında da hem o dönemdeki başlıca liderlerin söylemleri. İşte "Fransız devrimi vesairenin takipçisiyiz" gibi şeylerine kanmalarından ki kanmak derken illa da yalan söylediklerine de inanmıyorum. Fakat hem onun etkisiyle hem Türkiye'nin bir *Modernitenin* eşiğinde ve bütün o istikrarsızlığın halledilebileceği ve o baskı altında tutulan düdüklü tencerenin bu şekilde biraz istimini bırakabileceği ve yeni bir döneme gidilebileceği inancını hissetmek mümkün dış basında 1909'a kadar. Dolayısıyla havada müspet bir şey var. O müspet hava aslında çabuk dağılıyor. Epey çabuk dağılıyor. Ama ilk ivme o yönde ve dolayısıyla 1908'i Avrupalılar diyebileceğimiz genel bir kategorideki düşünür ve karar vericiler bir çığır olarak görüyorlar.

En fazla dikkat çektikleri gelişmeler neler 1908'de? Bu süreç içerisinde özellikle gördükleri, seçtikleri veya görmedikleri bir şeyler var mı?

Valla üstünde durdukları en büyük ve en önemli şeylerden biri İstibdat'ın bitişi yani hakikaten Abdülhamit dönemindeki o baskıcı rejim nefes nefese kalmaya başlamıştı ve 1900'lerin başından beri özellikle 1906'da Hamit'in bir hastalık vesaire şeyi oluyor. Orada etraf biraz kaynıyor gidiyor mu gidici mi vesaire. Dolayısıyla Hamit döneminin gömülmesi ve dolayısıyla siyasi olarak istibdattan hürriyete geçiş, hürriyet kelimesi üzerinde çok fazla duruluyor. İkincisi de galiba gayrimüslim cemaatlerin nihayet siyasi sisteme dâhil edilebileceklerine dair oluşan inanç.

Dolayısıyla özellikle 1890'larda Ermeni toplumuna uygulanan baskı vesaireden sonra nihayet bir liberalizm/siyasi liberalizm sayesinde daha barışçıl bir ortama doğru gidilebileceği, modern bir imparatorluk düzenine doğru gidebileceği ve belki imparatorluğun bu şekilde kurtulabileceği inancını hissediyor insan. Dolayısıyla hürriyet, modernite ve çoğulluk anahtar kelimeler galiba yani dışarıdan bakıldığında 1908 etrafında en çok üzerinde durulan üç kavram bunlar sanki.

Peki bu noktada 31 Mart'ı nereye oturtuyorsunuz? Hem iç dengeler açısından hem dış dengeler açısından.

31 Mart Vakasına ilişkin bizim tarih yazımımız ve tarih kurgulamamız çok iki uç şeklinde kavranır. Yani siyah-beyaz, iyi-kötü, ilerici-gerici vesaire yani biz *Patrona Halil'e* de bunu uyguluyoruz *III. Selim'*den sonra *Kabakçı* vesaire bütün olaylara ve *II. Mahmut* vesaire... E tabi 1908'e de bunu uyguluyoruz. Dolayısıyla zaten böyle bir ikilik ve ikilik üzerine kurulu bir tarih kurgusu olan bir ülke için-Türkiye için-1909'un net bir şekilde karşı devrim olarak görüleceği aşikâr. Çok baskın olarak o şekilde. Galiba problemlerden bir tanesi de o. Ama o dönemdeki yine aynı kaynaklardan özellikle *Illustration'a* baktığımızda onlar da aslında o şekilde şey ediyorlar yani Hamit'in tahtta kalmış olması ve 1909 işte *31 Mart'*ın *Hamit'*in çevirdiği bir numara olması ihtimali herkesin aklında ve dolayısıyla 1908'de görülen o şey o *eforya* bir bakıma 31 Mart'ın bastırılmasında da görülüyor. İşte devamlı anlatımında ne kadar intizamlı bir şekilde şehre girdikleri nasıl şehri kurtardıkları nasıl İstibdat'ın son çırpınışlarını alt ettiklerini vesaire. Dolayısıyla genel algının bu yönde olduğu görülüyor. Yani döneminde de ama yani gene bu da kaynaklardan doğan bir şey çünkü aslında Fransızlar da bizim gibidir. Yani onlarda devrime ve karşı devrim mantığı üzerinden kendi devrimini ya da kendi devrimlerini de 1830,1848'i de genelde bu mantıkta ikilik üzerinden çözümlediklerinden ve zaten bunu bir bakıma Fransız devriminin uzak akrabası, doğulu torunu vesaire olarak gördükleri için bu şekilde bir formülasyonla bakmaları o kadar şartııcı değil açıkçası.

23 Temmuz 1930'lara kadar Hürriyet bayramı olarak kutlanmaya devam ediyor. Ama daha sonra yavaş yavaş ortadan kalktığını, hatta sönümlendiğini görüyoruz. Unutuluyor bir şekilde. Bunu nasıl değerlendirebiliriz?

Tabi ki yani bir rejim iki bayram istemez yani kendi bayramı. Üstelik rejimin kendisi de biraz fazlaca bayram ihdas ettiği için bir *19 Mayıs*, bir *23 Nisan*, biri *29 Ekim*, bir *30 Ağustos*. Yani çok bayramlı bir rejim. Bir de üstüne *23 Temmuz* hürriyet bayramıyla... *Hürriyetin* Kemalist rejimin hele ittihatçılarla artık bağlar koptuktan sonra 1926'dan vesaireden sonra hürriyeti kendi dışında kazanılmış bir şey olarak görmesi problematik bir şey. Çünkü o zaman bir ikilik çıkıyor: İstiklal ve hürriyet. *Hürriyet* politik bir şey olarak, istiklal askeri başarı olarak bir bakıma eğer çok indirgemek isterseniz sanki Kemalizm zaten başkalarının elde ettiği hürriyeti istiklaline kavuşturmuş dolayısıyla olanı tekrar... Bunun hoşlarına gitmemelerini anlamak galiba o kadar zor olmasa gerek. Dolayısıyla artık yavaş yavaş... Diğer taraftan da herhalde olur yani hiç incelemedim hiç bilmiyorum ama Kemalist rejim gibi bir rejimin *23 Temmuz*u bir günde "yok artık yasak" demeyip de ancak yavaş

yavaş unutturarak yani bir şekilde onları uzun bir süre on seneden fazla yaşayarak idare etmesi de ilginç bir fenomen. Yani bunu neye yormak gerektiğini tam olarak bilmiyorum. Yani bir hakikaten burada devamlılık olduğuna bir inanç ve bir bakıma bir vefa borcu hissi midir yoksa toplumsal seviyede/ toplumsal düzeyde böyle bir şeyi yok etmenin problem yaratabileceği/ tepki yaratabileceğine olan inanç ve dolayısıyla bir imtina etme ve dolayısıyla bilemiyorum yani bana garip geliyor. Yani düşününce çünkü Kemalist rejim genellikle epey keskin bir şekilde devrimlerini veya değişimlerini yapan bir rejim olarak biliniyor. Bunda bu kadar yumuşak davranması ve bir bakıma 23 Temmuz kendi tabi ölümüne hemen hemen terk etmesi bana çok yumuşak bir pratik olarak geliyor ve sebebini hakikaten merak ediyorum. Dediğim gibi 1908 uzmanı olmadığım gibi 1920'lerin uzmanı hiç değilim. Dolayısıyla hiç o konu da ahkâm kesmek istemem. Sadece bir soru işareti olarak...

1923 ile 1908 tarihleri arasında Türkiye tarihindeki ana kırılma noktalarında bir olma konusunda bir rekabetten bahsedebilir miyiz?

Bana 1908 kırılma noktası çok makul geliyor. Yani her yerde bir kırılma noktası bulabilirsiniz, her kırılma noktasının kendine göre bir problemi var. Ama uzun bir süreçte baktığımızda 1908'de getirilen özellikle ideolojik kırılmanın veya 1908'den çok belki 1908 sonrasının yani İttihatçılığın gerçek manada bir hürriyet vesaire değil de İttihat ve Terakki tahakkümünün başlangıcı ve askeri yolla modernleşme fikri yani bu fikirden farklı yani *Tanzimat* için de söyleniyor. Eninde sonunda... Ordudan başlıyor vesaire ama bu da çok farklı bir şey yani hakikaten kadroların tamamen ordu içinden çıkmış olan bir elit söz konusu, tamamen olmasa bile büyük çoğunluğu. Bu bence önemli bir kırılma noktası ve bir bakıma 1923'ten daha önemli bir kırılma noktası olabilir gibime geliyor.

Siz tarihyazımında farklı kaynaklar üzerinde duran bir araştırmacısınız. Döneme biraz da dışarıdan bakan birisi olarak 1908'e ilişkin olarak ne tür farklı kaynaklar kullanılmaya başlandı tarih yazımında?

İktisadi ve toplumsal yaşamdaki değişiklikler çok yeni ele alınmaya başlandı, mesela işçi hareketleri, grevler, boykotlar vesaire. Yani ideolojik şimdiye kadar sadece siyasi kurumlar tarihi ve ideoloji açısından incelenen bir şey yeni yeni toplumsal boyutlarıyla daha fazla ele alınmaya başlandı. Bu tabi doğru bir şey ve tabi ne gösteriyor bilmiyorum. Yani hakikaten siyasi düzeyde görülen kırılma noktası kadar önemli bir kırılma noktası acaba var mı toplumsal düzeyde bilemiyorum belki daha yumuşak bir geçişin işaretleri görülebilir. Yani zaten toplumda öyle olması da gerekir. Ama yani kaynaklar açısından evet sanırım daha çok şeye dikkat etme imkânı doğmaya başladı, daha bir tabanla ilgili-ne kadar taban olduğu da tartışılır... Yani bir şekilde eninde sonunda yazılı iz bırakanların bile çok da tabanı temsil ettikleri söylenemez. Yani kısacası çok karikatüre çevirmek gerekirse bir Rum ağzından ya da bir Ermeni ağzından 1908'in anlatımı bence çok ilginç olur ve bence eksik olan o. 1900 ve sonrası çünkü 1908 anlatımının az çok ne olacağı bellidir. 1908 de biliyoruz gayet hoş şeyler var. Naif resimler, madalyalar bilmem ne Yunancası da var Ermenicesi de var hepimiz kardeşiz evet aynen o çeşit

bayraklar... ama sonrası yani hakikaten *Bernard Lewis*'in tabiriyle "*What went wrong?*"deyişini ne ters gitmeye başladı, neyin ters gitmeye başladığını, alternatif cevabını o kaynaklardan elde etmek mümkün olabilir. Bunun için Türk tarihçiliğinin kendisini Osmanlıcı-Müslüman çıkarmaya başlaması yavaş yavaş olmaya başlıyor. Ya da Osmanlı imparatorluğundan kopmuş olan ulus devletlerdeki tarihçiliğin 1908'e ve sonrasına şimdiye kadar olduğundan farklı bir tür ilgi göstermeye başlaması gerekir...